

Xây dựng đội ngũ cán bộ báo chí hiện nay theo tư tưởng Hồ Chí Minh

ThS. NGUYỄN BÌNH MINH

Trường Chính trị tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu; Email: binhminh1410hya@yahoo.com.

Tóm tắt: Sinh thời, Hồ Chí Minh rất quan tâm đến báo chí cách mạng, đặc biệt là đội ngũ cán bộ báo chí. Đó là những người hiểu rõ mục tiêu, nhiệm vụ của cách mạng; có lập trường chính trị vững vàng; luôn giữ gìn đạo đức cách mạng; tích cực trau dồi năng lực chuyên môn nghiệp vụ. Muốn xây dựng được đội ngũ cán bộ báo chí hoàn thành trách nhiệm trong bối cảnh hiện nay thì cần thiết phải nắm vững những chỉ dẫn của Hồ Chí Minh.

Từ khóa: Hồ Chí Minh; cán bộ; báo chí.

Sinh thời, Hồ Chí Minh đánh giá cao vai trò của báo chí. Báo chí là công cụ quan trọng hàng đầu trên mặt trận tư tưởng và đấu tranh chính trị, tuyên truyền động viên, cổ vũ quần chúng đứng lên, giải phóng dân tộc, kháng chiến chống xâm lược và xây dựng đất nước. Hồ Chí Minh trực tiếp viết báo, dùng báo chí làm diễn đàn tố cáo và tiến công địch, tuyên truyền cho cách mạng. Báo chí là bộ phận hữu cơ, luôn gắn liền với hoạt động của Đảng, phục vụ mục tiêu của công cuộc cách mạng. Báo chí gánh vác nhiệm vụ to lớn, đáp ứng yêu cầu của con đường độc lập dân tộc gắn liền chủ nghĩa xã hội. Đồng thời, Người nhấn mạnh vai trò của cán bộ báo chí: “Nói đến báo chí trước hết phải nói đến những người làm báo chí”⁽¹⁾. Để thực hiện vai trò và nhiệm vụ của mình, đội ngũ cán bộ báo chí cần thấm nhuần những lời chỉ dạy của Chủ tịch Hồ Chí Minh, coi đó là những bài học nằm lòng, đầu tiên, có ý nghĩa xuyên suốt cuộc đời hoạt động báo chí của mỗi người.

1. Quan điểm Hồ Chí Minh về đội ngũ cán bộ báo chí

Theo Hồ Chí Minh, cán bộ báo chí cần hiểu rõ mục tiêu, nhiệm vụ của cách mạng; có lập trường chính trị vững vàng; luôn giữ gìn đạo đức cách mạng, trau dồi năng lực chuyên môn nghiệp vụ báo chí.

1.1. Cán bộ báo chí cần hiểu rõ mục tiêu, nhiệm vụ của cách mạng

Với quan niệm báo chí cách mạng là một mặt trận chiến đấu của cách mạng, Hồ Chí Minh chỉ rõ rằng tờ báo là tờ hịch cách mạng. “Cán bộ báo chí cũng là chiến sĩ cách mạng. Cây bút, trang giấy là vũ khí sắc bén của họ”⁽²⁾. Điều đầu tiên, mà bất cứ người cầm bút nào trên mặt trận báo chí cách mạng phải hiểu rõ là mục tiêu và nhiệm vụ của cách mạng là gì? Khi đất

nước còn trong vòng nô lệ, thì phải làm thức tỉnh và động viên nhân dân đứng lên làm cách mạng, đánh đổ chế độ thực dân, phong kiến, giải phóng dân tộc, giành chính quyền về tay nhân dân. Khi đã có chính quyền, thì động viên sức mạnh toàn dân tộc đứng lên gìn giữ chính quyền vừa giành được, tiến hành các cuộc kháng chiến chống xâm lược, giành độc lập và thống nhất hoàn toàn đưa đất nước tiến lên một giai đoạn mới trong xây dựng và phát triển. Trong thư gửi lớp học viết báo Huỳnh Thúc Kháng (6/1949), Người viết: “Nhiệm vụ của tờ báo là tuyên truyền, cổ động, huấn luyện, giáo dục, và tổ chức dân chúng, để đưa dân chúng đến mục đích chung”⁽³⁾. Hồ Chí Minh nhấn mạnh nhiệm vụ chung của toàn Đảng, toàn dân cũng chính là nhiệm vụ của báo chí. “Báo chí của ta cần phải phục vụ nhân dân lao động, phục vụ chủ nghĩa xã hội, phục vụ cho đấu tranh thực hiện thống nhất nước nhà, cho hòa bình thế giới”⁽⁴⁾.

1.2. Cán bộ báo chí cần có lập trường chính trị vững vàng

Hoạt động báo chí là hoạt động chính trị - xã hội, nhiệm vụ của báo chí là phục vụ cách mạng, phục vụ nhân dân, cán bộ báo chí là chiến sĩ. Do đó, lập trường chính trị vững chắc là tiêu chuẩn, yêu cầu quan trọng hàng đầu. Hồ Chí Minh yêu cầu “...tất cả những người làm báo (người viết, người in, người sửa bài, người phát hành, v.v.) phải có lập trường chính trị vững chắc. Chính trị phải làm chủ. Đường lối chính trị đúng thì những việc khác mới đúng được”⁽⁵⁾, “phải cố gắng học tập chính trị, nâng cao tư tưởng, đứng vững trên lập trường giai cấp vô sản...”⁽⁶⁾. Chỉ có như vậy, cuộc đấu tranh trên mặt trận tư tưởng - báo chí mới đạt được hiệu quả cao, mới có tính thuyết phục để định hướng tư

tưởng và hướng dẫn dư luận. Tại Đại hội lần thứ hai của Hội Nhà báo Việt Nam, Người nói: “Các cô, các chú đã có những ưu điểm như đã đóng góp vào cuộc kháng chiến thắng lợi, xây dựng hòa bình và đấu tranh thống nhất Tổ quốc... Ưu điểm của các cô, các chú không ít. Nhưng khuyết điểm thì cũng còn nhiều. Trong các đồng chí cũng còn có người hoặc ít hoặc nhiều chưa thoát khỏi ảnh hưởng tư sản và tiểu tư sản, cho nên nắm vấn đề *chính trị* không được chắc chắn”⁽⁷⁾.

1.3. Cán bộ báo chí phải tu dưỡng, rèn luyện đạo đức cách mạng

Cán bộ báo chí là người chiến sĩ cách mạng. Do đó, đòi hỏi người làm báo phải có đủ phẩm chất của người cán bộ cách mạng, không ngại gian khó, hy sinh, vì nhân dân phục vụ. Tại Đại hội lần thứ ba Hội nhà báo Việt Nam (1962), Người nói: “Để làm tròn nhiệm vụ vẻ vang của mình, cán bộ báo chí cần phải tu dưỡng đạo đức cách mạng, “cố gắng trau dồi tư tưởng, nghiệp vụ và văn hóa, chú trọng học tập chính trị để nắm vững chủ trương, chính sách của Đảng và Chính phủ; đi sâu vào thực tế, đi sâu vào quần chúng lao động”⁽⁸⁾.

Cán bộ báo chí thường xuyên tiếp cận với đa dạng nhiều thông tin, là chuyên gia thu thập, tổng hợp, phân tích và truyền tải thông tin tới quần chúng nhân dân; có khả năng nắm bắt nhanh, tổng hợp tốt, phân tích giỏi và truyền tải thông tin một cách trung thực, đồng thời có định hướng và có sức thuyết phục tới người dân. Tuy nhiên, chính khả năng đó sẽ làm cho ở một số cá nhân phát sinh sự đánh giá bản thân quá cao và “cảm giác quyền lực” không lành mạnh. Hồ Chí Minh có không ít ý kiến về người làm báo cách mạng, nhưng vấn đề hàng đầu mà Người đòi hỏi là bên cạnh phải có phẩm chất chính trị vững vàng thì còn cần phải có đạo đức tốt đẹp.

Cán bộ báo chí là cán bộ cách mạng, mang trong mình chuẩn mực đạo đức của người cách mạng. Đức là gốc của tài, là sự hướng thiện. Như Chủ tịch Hồ Chí Minh đã dạy có tài mà không có đức là người vô dụng, có đức mà không có tài làm việc gì cũng khó. Người nhấn mạnh “Đạo đức cách mạng không phải trên trời sa xuống. Nó do đấu tranh, rèn luyện bền bỉ hàng ngày mà phát triển và củng cố. Cũng như ngọc càng mài càng sáng, vàng càng luyện càng trong”⁽⁹⁾. Phẩm chất đạo đức của cán bộ báo chí là sự tuyệt đối trung thành với lý tưởng cộng sản, chiến đấu cho sự thắng lợi của chân lý cách mạng, cho đường lối, chính sách của Đảng và Nhà nước ta, dùng ngòi bút của mình hết lòng phục

vụ nhân dân; lấy tự phê bình và phê bình để rèn luyện và để tiến bộ, điều quan trọng là lắng nghe ý kiến phê bình của quần chúng.

1.4. Cán bộ báo chí phải trau dồi năng lực chuyên môn nghiệp vụ báo chí

Hồ Chí Minh nhấn mạnh: “Báo chí của ta đã có một địa vị quan trọng trong dư luận thế giới. Địch rất chú ý, bạn rất quan tâm đến báo chí ta. Cho nên làm báo phải hết sức cẩn thận về hình thức, về nội dung, về cách viết”⁽¹⁰⁾. Theo Người, báo chí phải giúp cho dân chúng “mở mắt, mở tai”, nghĩa là thức tỉnh dân chúng, nâng cao trình độ hiểu biết của dân chúng. Để làm được việc đó, những người làm báo trước hết: “phải có ý chí tự cường, tự lập, kém thì phải cố mà học. Chúng ta phải làm thế nào để vượt được khó khăn, làm tròn nhiệm vụ”⁽¹¹⁾, “phải nâng cao trình độ văn hóa, phải đi sâu vào nghiệp vụ của mình. Cần phải luôn luôn cố gắng, mà cố gắng thì nhất định thành công”⁽¹²⁾. Người chỉ dạy: “Trong nghề làm báo, ta có những kinh nghiệm của ta, nhưng ta cũng cần phải học thêm kinh nghiệm của các nước anh em. Muốn thế, thì những người làm báo ít nhất cũng cần biết một thứ tiếng nước ngoài...”⁽¹³⁾. Cán bộ báo chí phải biết nghe, hỏi, thấy, xem, ghi để có được những “những đứa con tinh thần” có ích với nhân dân, phục vụ cho cách mạng. Tài năng của mỗi người cần rèn luyện mới có được. Cán bộ báo chí cần nhắc nhở bản thân, tu dưỡng phương châm viết báo: “Viết cho ai xem? Viết để làm gì? Viết thế nào cho phổ thông dễ hiểu, ngắn gọn dễ đọc?”⁽¹⁴⁾.

Người viết báo cách mạng phải nhằm vào người đọc là quần chúng của mình để trao cho quần chúng vũ khí tiến công kẻ thù. “Đối tượng của tờ báo là đại đa số dân chúng”⁽¹⁵⁾. Muốn cho bài báo nhằm đúng đối tượng phục vụ thì người viết báo phải hiểu biết quần chúng, bắt mạch đúng tâm tư và nguyện vọng của quần chúng, đánh giá đúng trình độ và giải đáp đúng yêu cầu của họ, hướng họ đi tới nhận thức đúng vấn đề mình trình bày, hành động đúng phương hướng mình chỉ ra, đấu tranh với những gì là sai lầm, lạc hậu, lỗi thời còn ảnh hưởng trong quần chúng. “Bao giờ cũng phải tự hỏi: “Ta viết cho ai xem? Nói cho ai nghe?””⁽¹⁶⁾.

Cán bộ báo chí phải lấy nhiệm vụ chung của toàn Đảng, toàn dân làm nhiệm vụ chính của báo chí, chỉ đạo suy nghĩ, điều khiển ngòi bút, lý giải các vấn đề trong bài báo. Trong bài báo “Báo chí bình dân” trên Báo Thanh niên số 28 năm 1926, Hồ Chí Minh xác định rõ ràng mục đích viết để làm gì “... bản báo của

chúng tôi làm tròn nhiệm vụ là hồi kèng báo động mà người ta gióng lên khi có đám cháy... Tiếng đàn cầm chắc chắn hay hơn tiếng kèng; nhưng trước mỗi họa đang đe dọa chúng ta, tốt nhất là đánh kèng còn hơn gảy đàn”⁽¹⁷⁾.

Sự nghiệp báo chí gắn liền với sự nghiệp cách mạng. Hồ Chí Minh, một mặt yêu cầu mọi người, nhất là cán bộ, đảng viên cốt cán trong và ngoài Đảng đều phải đọc báo; mặt khác yêu cầu báo chí phải coi trọng ý kiến quần chúng. Người luôn luôn nhắc nhở báo chí phải nêu đi nêu lại những ưu điểm, những kinh nghiệm tốt của nơi này cho nơi khác học tập, đồng thời cũng phải nêu những khuyết điểm của nơi này cho nơi khác rút kinh nghiệm mà tránh. Hồ Chí Minh từng tâm sự tại Đại hội lần thứ hai của Hội nhà báo Việt Nam: “Về nội dung viết, mà các cô các chú gọi là “đề tài” thì tất cả những bài viết chỉ có một “đề tài” là: chống thực dân đế quốc, chống phong kiến địa chủ, tuyên truyền độc lập dân tộc và chủ nghĩa xã hội”⁽¹⁸⁾.

Trong phong cách báo chí của Hồ Chí Minh, Người lấy yếu tố hiện thực và giản dị làm nguyên tắc cơ bản “Viết thế nào cho phổ thông dễ hiểu, ngắn gọn dễ đọc”. Vì thế, những tác phẩm báo chí của Người luôn thể hiện rõ nguyên tắc đó. Chủ tịch Hồ Chí Minh là người rất quan tâm đến việc giữ gìn sự trong sáng của tiếng Việt, chống thói ba hoa, làm giàu thêm tiếng nói của dân tộc và cải tiến chữ viết của dân tộc... Chủ tịch Hồ Chí Minh phê bình rất nghiêm khắc và có pha chút chế giễu cái tệ, cái “khuyết điểm” nặng nhất là “dùng quá nhiều chữ nước ngoài”⁽¹⁹⁾. Văn phong Hồ Chí Minh chữ ít ý nhiều, câu văn giản dị, gọn gàng nhưng nội dung đầy đủ, phong phú, gần gũi với lời ăn tiếng nói của nhân dân lao động, trong trẻo, lại giàu sáng tạo, góp phần phát triển tiếng Việt cả về mặt từ ngữ và ngữ pháp.

2. Một số giải pháp xây dựng đội ngũ cán bộ báo chí hiện nay theo tư tưởng Hồ Chí Minh

Trong bối cảnh ngày nay, khi đất nước đang chuyển mình để phát triển mạnh mẽ trong tương lai, hướng đến một nước phát triển có thu nhập cao vào giữa thế kỷ này thì Đảng ta luôn luôn nhấn mạnh yếu tố con người trên mọi lĩnh vực của đời sống xã hội. Trong quá trình đó, mỗi người cán bộ, đảng viên đều cần phải tích cực học tập và làm theo tư tưởng, đạo đức, phong cách Hồ Chí Minh. Cán bộ báo chí ngày nay học và làm theo Bác thể hiện ở việc hiểu rõ mục tiêu, nhiệm vụ của cách mạng; có lập trường chính trị vững vàng; luôn giữ gìn

đạo đức cách mạng và trau dồi năng lực chuyên môn nghiệp vụ báo chí. Cán bộ báo chí là người hoạt động cách mạng, do đó cần “nằm lòng” mục tiêu chiến lược mà Đảng ta đã đề ra tại Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ XIII, cần tích cực, chủ động, kịp thời phản ánh, tuyên truyền, cổ vũ thực hiện các chủ trương, đường lối của Đảng, chính sách và pháp luật của Nhà nước; phản ánh chân thực đời sống chính trị, kinh tế - xã hội của đất nước và quốc tế; đấu tranh bảo vệ nền tảng tư tưởng của Đảng; thực hiện ngày càng có hiệu quả chức năng giám sát, phản biện xã hội. Đặc biệt, cán bộ báo chí cần tiên phong trong cuộc đấu tranh phòng chống tham nhũng, lãng phí, tiêu cực, khẳng định quyết tâm chính trị của Đảng, Nhà nước “không có vùng cấm, không có ngoại lệ”, trong đấu tranh, phòng, chống tham nhũng, tiêu cực; tích cực thực hiện Chỉ thị 05-CT/TW của Bộ Chính trị về đẩy mạnh học tập và làm theo tư tưởng, đạo đức, phong cách Hồ Chí Minh, đẩy mạnh công tác tuyên truyền, giáo dục nhằm ngăn chặn, đẩy lùi sự suy thoái về tư tưởng, chính trị, đạo đức, lối sống, những biểu hiện “tự diễn biến”, “tự chuyển hoá” trong nội bộ, góp phần tăng cường xây dựng, chỉnh đốn Đảng, xây dựng hệ thống chính trị trong sạch, vững mạnh. Cán bộ báo chí cần tích cực trong thông tin về quốc phòng, an ninh và đối ngoại, về hai nhiệm vụ chiến lược: xây dựng và bảo vệ Tổ quốc Việt Nam xã hội chủ nghĩa; về bảo vệ chủ quyền của đất nước, nhất là trên Biển Đông, tích cực quảng bá, giới thiệu hình ảnh đất nước, con người Việt Nam và thành tựu đổi mới, góp phần nâng cao vị thế của Việt Nam trên trường quốc tế...

Vận dụng những quan điểm của Hồ Chí Minh về cán bộ báo chí thì trong giai đoạn hiện nay, xây dựng đội ngũ cán bộ báo chí cần chú ý đến một vấn đề mang tính giải pháp, cụ thể như sau:

Thứ nhất, phát huy vai trò của Hội nhà báo các cấp, các cơ quan báo chí trong việc giáo dục, tuyên truyền nâng cao nhận thức, trách nhiệm chính trị, bồi dưỡng tư tưởng đúng đắn, tình cảm cao đẹp, đạo đức nghề nghiệp, vì sự nghiệp cách mạng cao cả cho đội ngũ cán bộ báo chí. “Nói về hội nhà báo. Đó là một tổ chức chính trị và nghiệp vụ. Nhiệm vụ của hội là phải làm cho hội viên đoàn kết chặt chẽ, giúp đỡ lẫn nhau để nâng trình độ chính trị và nghiệp vụ. Có như thế thì hội nhà báo mới làm tròn nhiệm vụ của mình và những người làm báo mới phục vụ tốt nhân dân, phục vụ tốt cách mạng”⁽²⁰⁾.

Thứ hai, phát huy vai trò nêu gương của các thế hệ nhà báo gạo cội, trí cao tâm sáng trong “truyền lửa” yêu nghề, hi sinh, phấn đấu vì mục tiêu chung của cả dân tộc đến cán bộ báo chí trẻ tuổi. Phát huy vai trò nêu gương của cán bộ lãnh đạo quản lý ở các cơ quan báo chí, các cơ quan quản lý nhà nước về báo chí trong chuyên môn nghiệp vụ, trong kiên định bản lĩnh, tư tưởng chính trị, đạo đức nghề nghiệp..

Thứ ba, xây dựng nhân tố điển hình trong đội ngũ cán bộ báo chí, chú trọng học tập và làm tư tưởng, đạo đức, phong cách Hồ Chí Minh. Lan tỏa những tấm gương điển hình trong đội ngũ cán bộ báo chí cả nước. Đồng thời, có biện pháp kiên quyết, mạnh mẽ, có tính răn đe với những bồi bút phản bội lại lợi ích của Đảng, Nhà nước, nhân dân, trở thành nô lệ của đồng tiền, đi ngược lại tôn chỉ, mục đích, bản mình cho quỷ dữ. Trang bị ý thức đấu tranh không khoan nhượng của cả hệ thống chính trị, của nhân dân với các biểu hiện tiêu cực trong đội ngũ cán bộ báo chí.

Thứ tư, thực hiện tốt, thường xuyên công tác kiểm tra, giám sát, phát hiện kịp thời, chấn chỉnh biểu hiện tiêu cực, sa sút ý chí chiến đấu, cơ hội, vụ lợi, vì tiền bẻ cong ngòi bút trong đội ngũ cán bộ báo chí. Có hình thức xử lý nghiêm đối với các đối tượng cán bộ như vậy, không để “con sâu làm rầu nồi canh”, không để cho các thế lực thù địch vin vào đó để xuyên tạc, bóp méo, làm giảm sút niềm tin của nhân dân vào báo chí và đội ngũ cán bộ báo chí hiện nay.

Thứ năm, thực hiện tốt công tác cán bộ từ khâu tuyển chọn, quy hoạch, đào tạo, bồi dưỡng, đánh giá, luân chuyển, bổ nhiệm để xây dựng đội ngũ cán bộ báo chí có năng lực, phẩm chất, uy tín, ngang tầm nhiệm vụ, có tinh thần trách nhiệm cao, luôn yêu nghề, có tâm trong sáng, để đội ngũ cán bộ báo chí thực sự dám nghĩ, dám nói, dám viết, dám sáng tạo, dám đương đầu với khó khăn thử thách, dám dấn thân, hy sinh vì lợi ích chung.

Thứ sáu, các cơ quan chức năng cần thiết nghiên cứu chế độ, chính sách đãi ngộ thể hiện sự quan tâm đội ngũ cán bộ báo chí. Sự quan tâm của các cấp ủy, chính quyền từ trung ương đến địa phương cần có những cơ chế, hoạt động phù hợp thể hiện sự tôn vinh với những con người trên mặt trận này để họ an tâm với nghề, đam mê, đầy lửa với nghề.

Thứ bảy, cán bộ báo chí tích cực tự tu dưỡng, rèn luyện về phẩm chất, năng lực, uy tín, ngang tầm nhiệm vụ. Đội ngũ cán bộ báo chí phải luôn trau dồi đạo đức cách mạng, đạo đức nghề nghiệp của mình thì mới đáp

ứng được yêu cầu của Đảng, của nhân dân, của xã hội. Đặc biệt trong cơ chế thị trường đầy phức tạp hiện nay, báo chí nói chung, cán bộ báo chí nói riêng luôn phải chịu sự tác động theo hai chiều hướng tích cực và tiêu cực, nó vừa là nơi đặt ra nhiều cám dỗ, nhưng cũng là nơi để “lửa thử vàng”. Cán bộ báo chí phải không ngừng dùi mài ngày đêm, ra sức học tập để nâng cao trình độ tri thức về mọi mặt và trăn trở, rèn luyện cái “tâm” trong sáng. Lĩnh vực hoạt động báo chí là một lĩnh vực hoạt động đặc biệt, đòi hỏi năng lực cao về trí tuệ, hiểu biết, kinh nghiệm cuộc sống phong phú và nhiều năng lực nghề nghiệp. Báo chí phải là sự tập hợp mọi tiềm năng, mọi nguồn lực trí tuệ, có tầm hiểu biết rộng lớn. Mỗi bài viết đều phải chứa đựng hàm lượng cao chất xám của người viết. Nhiệm vụ của người làm báo là quan trọng và vẻ vang. Người làm báo phải phấn đấu rèn luyện không mệt mỏi và phải ở mức cao nhất trong nghiên cứu và hoạt động thực tiễn.

Hệ thống quan điểm của Hồ Chí Minh về cán bộ báo chí rất toàn diện, đầy đủ, chính xác, khoa học. Hiện nay, để xây dựng đội ngũ cán bộ báo chí ngang tầm nhiệm vụ thì cần thiết trở về nắm vững hệ thống quan điểm của Người, từ mục tiêu, nhiệm vụ của cách mạng; có lập trường chính trị vững vàng; luôn giữ gìn đạo đức cách mạng đến việc trau dồi năng lực chuyên môn nghiệp vụ báo chí. Để xây dựng được đội ngũ cán bộ báo chí theo tư tưởng Hồ Chí Minh cần thực hiện đồng bộ nhiều giải pháp, trong đó sự tu dưỡng, phấn đấu của mỗi cán bộ báo chí có ý nghĩa hơn cả. Bởi bối cảnh có thay đổi như thế nào, cám dỗ có sức hấp dẫn ra sao thì cũng không có nghĩa lý gì nếu bản thân mỗi cán bộ báo chí đều đã “chín” về mọi mặt. Có như vậy, cán bộ báo chí mới làm tròn trọng trách của mình trước vận mệnh của Đảng, của dân tộc; góp phần cùng cả nước thực hiện thắng lợi mục tiêu mà Đại hội lần thứ XIII đã đề ra./

(3), (15) Hồ Chí Minh (2011), *Toàn tập*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, T.6; tr.102.

(1), (4), (5), (6), (7), (11), (12), (13), (18), (19), (20) Hồ Chí Minh (2011), *Toàn tập*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, T.12; tr.164, 166, 166, 167, 164, 165, 167, 167, 171, 164, 166.

(2), (8), (10), (14) Hồ Chí Minh (2011), *Toàn tập*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, T.13; tr.466, 466, 465, 465.

(9) Hồ Chí Minh (2011), *Toàn tập*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, T.11; tr.612.

(16) Hồ Chí Minh (2011), *Toàn tập*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, T.5, tr.346.

(17) Hồ Chí Minh (2011), *Toàn tập*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, T.2, tr.150.